

Права людини та професійні стандарти діяльності юристів

1. Поняття та види прав людини
2. Права людини як основа професійної діяльності юристів
3. Юристи та громадянське суспільство
4. Надання юристами безоплатної правової допомоги

1. Поняття та види прав людини

Права людини – надзвичайно важливе та загальноживане поняття, однак в теорії права немає єдності щодо його визначення. Права можуть виражатися через терміни «можливості», «надбання», «блага», «цінності», поєднувати елементи моралі та права, окреслювати сферу автономії індивіда. Конкретні концепції прав і реалізація тих загальновизнаних міжнародних стандартів, у яких вони відображені, різняться в залежності від типу конкретного суспільства та держави.

Найбільш точним і обґрунтованим може бути назване визначення прав людини через її можливості. Такі можливості проявляються як особисті, соціальні, економічні, політичні, культурні тощо, залежно від сфери суспільних відносин, у яких отримують реалізацію.

Отже, права людини – це основні можливості, необхідні для гідного та вільного існування й розвитку особи.

Ці можливості є найбільш значущими, фундаментальними, такими, що становлять стандарти життєдіяльності особи, однак їх перелік поступово розширюється разом зі зміною уявлень про те, що саме є нормою, гідним та вільним існуванням і розвитком.

Зазначені можливості можуть бути реалізовані носієм прав як особисто, так і у взаємовідносинах з іншими особами та державою, в тому числі бути реалізованими у певному просторі свободи, межі якого окреслюються відповідними просторами свободи інших власників прав. Людина може не реалізовувати якесь право, наприклад, право на освіту, але це не означає, що відповідне право (і закладена у ньому можливість) нею втрачається.

Права людини можуть розглядатися у вертикальному і горизонтальному вимірах. **Вертикальний вимір прав людини** передбачає, що їх головний адресат і, відповідно, зобов'язаний суб'єкт – держава. **Горизонтальний вимір прав людини** включає уявлення про те, що адресатом прав людини можуть бути інші особи. Передусім, це індивіди, носії прав, проте розвиток концепції прав людини породжує ідеї про те, що права можуть бути адресовані організаціям і бізнесу, тобто таким впливовим гравцям правового поля, від яких часто залежить стан захищеності прав людини в певних сферах.

До **ознак прав людини** належать такі:

1. *Природний характер прав людини.* Такими правами індивід володіє в силу самого свого буття та належності до людського роду. Вони пов'язані з самим фактом існування особи, а не даються кимось, і, отже, не можуть даруватися державою. Визнання прав за кожним, хто належить до людського роду, покликано запобігати ситуації, коли певна особа чи група осіб можуть вважатися «недолюдьми» та виключатися з-під захисту прав.

2. *Невід'ємний характер прав.* Ніхто, у тому числі держава, не може відібрати права. Не можуть бути позбавлені прав людини окремі особи чи певні соціальні групи. Якщо хтось намагається здійснити таке позбавлення чи прив'язати ураження у правах до характеристик відповідних людей чи груп, чи до їхньої поведінки, чи до суспільних потреб, то ця особа (організації, держава тощо) несе відповідальність. І навіть якщо спроба позбавлення у правах закріплена законодавчо з дотриманням усіх формальних процедур, то прийнятий закон є неправовим.

3. *Невідчужуваний характер прав людини.* Так само, як не можна бути позбавленими прав, від них не можна відмовитися. Особа може написати заяву про відмову від усіх прав чи окремого права, або скласти договір про добровільну відмову з іншим суб'єктом, поставити підпис, печатку, але ці документи будуть юридично нікчемними.

Хоча права людини не можна відібрати, і вони не можуть бути віддані добровільно, обмеження у правах не вважаються зазіханням на них, якщо здійснюються законним шляхом, у тому числі з легітимною метою, на передбачених законом підставах і в найменш обтяжливий спосіб. Такі обмеження повинні бути розумними та викликаними необхідністю збалансування суспільних інтересів або різних прав людини.

4. *Рівний характер прав.* Належність прав людині особі не залежить від того, якої ця особа раси, статі, віку, національності, які вона має стан здоров'я, релігійні, моральні, політичні переконання, а також від інших розрізнявальних характеристик. Рівність у правах людини включає не лише рівність перед законом і судом, а також рівність у можливостях і доступі до них, недискримінаційне ставлення до осіб і груп.

При цьому, якщо права якоїсь групи осіб порушувалися систематично, протягом тривалого часу, то з метою виправлення такого становища й досягнення рівності, можуть бути застосовані позитивні дії, які не є дискримінацією чи привілеями та не порушують права інших осіб чи груп.

5. *Історичний характер прав.* Права людини розвиваються з плином часу, вони не зафіксовані навечно у якомусь еталонному вигляді. На сьогодні, від ідеї прав для досить обмеженої категорії осіб вони набули розвинулися до статусу доктрини, яка передбачає безумовну наявність прав у кожної людини без винятку. Права людини продовжують розвиватися та переглядатися так само, як розвивається людство.

6. *Універсальний характер прав.* Права людини належать кожній особі незалежно від особливостей конкретних суспільства та держави, у яких вона перебуває чи з якими юридично пов'язана. Вони не можуть бути звужені або не визнані на підставі культурної чи релігійної специфіки, історичних традицій, місцевих звичаїв. Така ознака доволі спірна, як з позиції альтернативних концепцій прав, так і з точки зору суверенних прав окремих держав і особливостей національного правового регулювання. На міжнародному рівні визнається пріоритетний характер прав людини перед нормами позитивного права, наявність системи міжнародних стандартів, яких зобов'язані дотримуватися усі держави, а також не обмеженість забезпечення й захисту прав юрисдикцією певної держави.

7. *Адресованість прав людини державі.* Права людини є можливостями осіб й одночасно вимогами щодо держав, які вони повинні втілювати на законодавчому рівні, забезпечувати на рівні правосуддя й адміністративної практики. Для того, щоб орієнтуватися, які саме вимоги до держав включають права людини, діє система міжнародних стандартів.

Рівень їх забезпечення залежить від ступеню правового, соціального, економічного, політичного, культурного розвитку конкретних суспільства й держави,

проте держава повинна гарантувати права людини в обсязі міжнародних стандартів. Гарантії передбачають утвердження прав на національному рівні, визначення належної моделі поведіння представників державної влади з носіями прав, зобов'язання держав щодо них, у тому числі забезпечення ефективного захисту та дотримання прав з боку усіх інших осіб.

У той же час, держава може вийти за межі міжнародних стандартів щодо прав людини та переглянути каталог прав, якщо такі дії будуть розширенням прав та можливостей (і засобів їх захисту), надаватимуть забезпечення прав на вищому рівні.

Отже, права людини є природними, невід'ємними, невідчужуваними, та рівними, мають історичний і універсальний характер, адресовані державі (однак можуть бути адресовані й іншим особам). Вони забезпечуються гарантіями та закріплені у правових актах, що складають міжнародні стандарти.

Права людини, будучи взаємопов'язаними й взаємозалежними, *класифікуються за різними критеріями*. За ступенем визначеності можливої поведінки та характером державного забезпечення розрізняють *права людини та свободи людини*. Ці поняття зустрічаються і в Конституції України, однак зараз різниця між ними значною мірою нівельована. За значимістю права людини поділяють на *основоположні (фундаментальні) та допоміжні права і свободи*. Основоположні права необхідні для нормального існування та розвитку людини. До них можна віднести каталог прав, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 1950 р.) та протоколами до неї.

Залежно від сфери суспільних відносин права людини поділяються на *особисті (громадянські), політичні, соціальні, економічні, культурні права*. До *особистих (громадянських) прав людини* передусім належать: право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, заборона катування, рабства чи примусової праці, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода думки, совісті, релігії, вираження поглядів, право на недискримінацію. До *політичних прав людини* відносяться: свобода слова, право на інформацію, свобода зібрань та об'єднання, право на участь в управлінні державними справами, рівний доступ до державної служби, право на громадянство, виборчі права та ін. *Соціальними, економічними та культурними правами людини* визнаються: право власності, свобода підприємництва, трудові права, право на

соціальний захист, право на гідний рівень життя, право на житло, на охорону здоров'я, на освіту, на культурну та історичну спадщину, на сприятливе навколишнє середовище та окремі інші. Ці права залежать від ступеню розвитку й наявних ресурсів конкретної держави, виконання нею соціальних функцій. У той же час кожна держава, незалежно від рівня її економічного розвитку, зобов'язана забезпечити соціально-економічні і культурні права для всіх, хоча б в мінімальному обсязі.

Залежно від механізму реалізації свободи особи та характеру зобов'язань держави щодо її забезпечення розрізняють *негативні та позитивні права людини*. Негативні права людини, до яких належить більшість громадянських та політичних прав, передбачають передусім невтручання держави в їх реалізацію, хоча сучасна доктрина прав людини вимагає від держави виконання позитивних обов'язків щодо їх гарантування, у тому числі запобігання їх порушенню з боку третіх осіб. Позитивні права, до яких належать соціальні права, окремі економічні та культурні права, вимагають активної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. Відсутність запровадженого державою механізму забезпечення позитивних прав людини унеможливорює їх реалізацію.

За можливістю легітимного обмеження права людини і основоположні свободи поділяються на *абсолютні*, які не підлягають обмеженням за будь-яких обставин (передусім, заборона рабства та катувань), та *відносні*, які можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві, переслідують легітимну мету та є пропорційними. За колом та особливостями їх носіїв права людини поділяються на *загальні*, які належать усім індивідам, та *спеціальні права (права окремих груп* - жінок, дітей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, права мігрантів, біженців, менших тощо). Представники таких груп нерідко потребують підвищеної уваги з боку держави та державних гарантій реалізації їх прав в обсязі міжнародних стандартів.

Основним завданням міжнародного та національного права у галузі прав людини є формування механізму забезпечення та захисту прав людини, який включає *систему гарантій прав і свобод*. Під останніми розуміється система загальних і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень. Так, Європейський суд

з прав людини у справі *Ейрі проти Ірландії (1979 р.)* виклав одну з визначальних правових позицій, за якою права людини мають бути *не теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними*.

Принципово важлива роль у механізмі гарантування прав людини належить юристам, основним завданням професійної діяльності яких виступає утвердження верховенства права через захист прав і свобод людини. У випадках, коли юристи працюють у складі судових та правоохоронних органів, а також інших органів державної влади, від рівня їх компетентності та дотримання професійної етики прямо залежить ступінь та якість виконання державою своїх зобов'язань у сфері прав людини. У разі, коли юристи займаються адвокатською чи іншою приватною юридичною практикою, їх високий професіоналізм сприяє реалізації основоположних прав людини, зокрема права на правову допомогу, права на справедливий суд, та дозволяє захистити порушені права як на національному, так і на міжнародному рівнях (передусім, в Європейському суді з прав людини).

Окремі юристи активно долучаються до діяльності *правозахисних організацій*, які організують кампанії у захист прав людини, провадять активну просвітницьку діяльність серед населення, сприяють підвищенню обізнаності у сфері прав людини серед державних службовців, розробляють рекомендації щодо вдосконалення законодавства та державної політики в різних сферах, що стосуються прав людини. Такі юристи за покликанням стають *правозахисниками*.

2. Права людини як ціннісна основа професійної діяльності юристів

Права людини складають основу національних та міжнародних стандартів юридичної діяльності. Така діяльність тісно пов'язана з правами людини, вони виступають ціннісними її основами.

Роль прав людини у професійній діяльності юриста виражається у такому:

1. *Права людини безпосередньо впливають на виховання гідності та самоповаги людини.* Права людини виховують не тільки почуття власної гідності, але й повагу однієї людини до іншої. Почуття власної гідності і повага до іншої особи важливі у діяльності юриста, оскільки остання пов'язана перш за все з людьми, спілкуванням, соціальними

відносинами. Одночасно повага до прав іншої особи є вимогою до юриста. Так, у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, схваленому Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 (1979 р.), вказується, що при виконанні своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку поважають і захищають людську гідність і підтримують і захищають права людини по відношенню до всіх осіб. Відповідно до Європейської хартії про статус суддів (1998 р.), судді при виконанні своїх обов'язків повинні бути доступними і поважними по відношенню до осіб, що до них звертаються.

2. *Права людини проголошують піднесення цінності кожної окремої людини нарівні з цінністю будь-якої іншої людини, незалежно від розрізнявальних характеристик.* Дотримання прав людини виключає дискримінацію за такими характеристиками, як національність, раса, колір шкіри, вік, стать, походження та ін. Права людини є вираженням толерантності, підставою взаєморозуміння і взаємодії осіб. Ідея прав людини передбачає повагу до прав іншого, тому носій прав завжди може бути впевнений у тому, що інші спробують вислухати та зрозуміти його. Така властивість прав важлива і у діяльності юриста, тому що йому доводиться постійно стикатися з людьми, які мають різні переконання, рівень правосвідомості, соціальну, політичну, етнічну приналежність. Юристові, окрім того, доводиться намагатись зрозуміти мотиви, цілі, причини вчинків учасників правовідносин. Незалежно від того, хто звернувся за юридичною допомогою, юрист має пам'ятати, що всі ці особи заслуговують на повагу до їх гідності. Приміром, у Кодексі професійної етики судді (2002 р.), затвердженому на V з'їзді суддів України, зазначається, що суддя має утримуватися від образливого ставлення до учасників процесу, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри у високий статус представника судової влади.

3. *Права людини породжують небайдуже ставлення до окремого правового суб'єкта і до юридичної діяльності у цілому.* Великого значення для уникнення та подолання деформацій правосвідомості набуває виховання ціннісного ставлення до права і таких його окремих проявів, як права людини. Юрист не повинен ставитися до свого клієнта або іншого учасника правової ситуації лише як до засобу досягнення своїх цілей. Наприклад, згідно з Основними засадами професійної етики юристів України (2001 р.), затвердженими на V з'їзді Спілки юристів України, будь-які прояви свавілля або

байдужості юристів, що працюють в органах державної влади, до правомірних дій та вимог громадян є неприпустимими; юристи повинні дотримуватися високої культури спілкування, поважно ставитися до громадян, бути ввічливими і коректними.

4. *Права людини відображають межі втручання держави у суспільні відносини, виступають засобом захисту від невиправданого втручання, гарантією реалізації свободи індивідів.* При цьому права і свободи надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад, виборчі права) та прийняття політичних рішень. Діяльність юриста по захисту прав людини може бути спрямована проти будь-якого правопорушника, у тому числі держави. Права людини надають впевненість, що у відповідному протистоянні юрист знаходиться на боці справедливості, а також, що внаслідок цієї діяльності його не буде піддано безпідставним переслідуванням. Приміром, відповідно до Стандартів незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990 р.), юрист повинен володіти цивільним і кримінальним імунітетом від переслідувань за відповідні заяви, зроблені ним у письмовій або усній формі при сумлінному виконанні свого обов'язку й здійсненні ним професійних обов'язків у суді, правоохоронному чи адміністративному органі.

5. *Права людини служать гарантіями для особи, дають впевненість у захисті від свавілля з боку інших осіб, а не тільки держави.* Права і свободи захищають людину від посягань з боку іншої людини, окреслюють їй той простір свободи, в якому рішення та дії інших носіїв прав не мають обов'язкової сили. Гарантування простору свободи, на який не можуть зазіхати інші суб'єкти, полягає не тільки у загальному обов'язку утримання від порушення меж цього простору, а також у можливості захисту, відновлення права або відшкодування завданої моральної та матеріальної шкоди. Юрист як ніхто інший повинен усвідомлювати межі простору індивідуальної свободи і не перетинати їх.

Юристи також повинні бути найпершими і найвідданішими захисником прав людини у випадку їх порушення, в яких би ланках правової системи вони не працювали. В тому випадку, якщо порушення прав або надмірне втручання в сферу їх реалізації здійснюється державою, діяльність юриста може мати два основні напрямки:

1. *Діяльність юриста може бути безпосередньо спрямована на захист прав людини від держави в особі її органів, установ та організацій.* Наприклад, якщо він

працює у громадській правозахисній організації. Такий правозахисник стикається з відповідними випадками порушення прав державою постійно, його діяльність передбачає, що він є більшою мірою представником громадянського суспільства, ніж представником держави. Ззовні діяльність правозахисника виражається у протистоянні з державою в рамках права, внутрішньо він налаштований на подібне протистояння.

2. У діяльності юриста спрямованість на захист прав людини від держави в особі її органів, установ та організацій може мати додатковий, тимчасовий характер. Наприклад, якщо прокурор або слідчий стикаються з випадками порушення прав людини з боку органів держави, у яких вони працюють.

Отже, у **правах людини поєднуються моральний і правовий аспекти діяльності юриста**. Права людини впливають на ставлення юриста до професійних обов'язків, до інших учасників правовідносин. Належна реалізація прав людини залежить як від розуміння та сприйняття їх ціннісного змісту, так і від створення відповідних механізмів та процедур з боку держави, активності юристів у питаннях здійснення та захисту цих прав.

Правосвідомість юриста вимагає активних дій при зіткненні з випадками порушення прав людини з боку вищестоящих осіб чи своїх підлеглих, а невтручання негативно впливає на ціннісну систему особистості і виступає порушенням професійного обов'язку юристів. Ігнорування прав людини як ціннісних орієнтирів професійної діяльності може призвести до виникнення небезпечних проявів, таких як: *особистісний конфлікт* (коли моральні переконання знаходяться у протиріччі з професійними обов'язками); *використання ефективних, але незаконних методів у юридичній діяльності* (коли юрист розуміючись на прогалинах і вадах у законодавстві щодо прав людини, використовує їх, щоб порушити ці права); *байдужість внаслідок рутинності у діяльності юриста* (коли питання захисту прав людини перетворюються на буденні, нецікаві).

Професійні стандарти юридичної діяльності спрямовані на протистояння таким явищам.

Приміром, Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб (1996 р.), схвалений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 51/59, містить поняття «*колізії інтересів і відмова від права*». Державні посадові особи не мають використовувати своє

офіційне становище для невинного здобування особистої користі; мають сповіщати про ділові, комерційні або фінансові інтереси та про діяльність, яка здійснюється з метою отримання фінансового прибутку, що може привести до можливого конфлікту інтересів; та у такому випадку вживають заходи, щоб зменшити або усунути такий конфлікт.

Загалом, протиріччя між внутрішніми етичними установками у діяльності юриста та правовою дійсністю може призвести до втрати віри у цінність прав людини, незалежно від того, працює юрист у державних органах, комерційних структурах чи громадських організаціях. Однак вибір юридичної професії зобов'язує особу поважати ідеали правової держави, громадянського суспільства та прав людини. ***Забезпечення та захист прав людини має стати основною метою діяльності юристів.***

3. Юристи і громадянське суспільство. Об'єднання юристів.

Права людини є підставою утворення і функціонування деяких інституцій громадянського суспільства. Процес реалізації прав людини передбачає, що останні можуть бути здійснені їх носіями як самостійно, так і через відповідні інститути громадянського суспільства.

Юристи можуть створювати неурядові організації тобто об'єднання, що мають на меті реалізацію та захист спільних інтересів, є неприбутковими, створюються на добровільних і самоврядних засадах, або бути членами таких організацій, використовуючі належне їм право на об'єднання. Так, відповідно до ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією № 2200 А (XXI), кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів; користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Через неурядові організації юрист може реалізувати свої права та інтереси, які співпадають з інтересами інших. Причому саме утворення, громадського об'єднання є реалізацією інтересу до об'єднання з іншими особами, а у процесі його функціонування

здійснюються інші інтереси учасників. *Відповідні організації виступають сферою спілкування і обміну думками, спільної діяльності осіб, у них постійно підтримується інтерес до певної громадської, політичної, правової активності, поширюється інформація.* Приміром, через неурядові організації реалізуються права, передбачені ст. 20 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., прийнятої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 217 А (III), а саме право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, що включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Процес реалізації прав людини передбачає, що останні можуть бути здійснені їх носіями як самостійно, так і через відповідні інституції громадянського суспільства або державні структури. Разом з тим, основу реалізації прав у громадянському суспільстві складають неурядові організації; вони є впливовішою силою, ніж окремих власник прав, через них легше реалізувати співпадаючі інтереси, захистити порушені права. Це виражається хоча б у тому, що групі осіб з більшою вірогідністю вдасться ініціювати розгляд проблемного питання на місцевому чи державному рівні. Приміром, ч. 2 ст. 72 Конституції України встановлено, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Неурядові організації також виступають суб'єктом контролю за діяльністю держави, використовують відповідні засоби реагування на надмірне втручання її у простір громадянського суспільства – від висвітлення у засобах масової інформації (в тому числі власних) до звернення до суду. Наприклад, у ч. 2 ст. 21 нового Закон України „Про громадські об'єднання” від 22.03.2012 № 4572-VI передбачено, що громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право засновувати з метою досягнення своєї статутної мети засоби масової інформації.

Юрист, як представник громадянського суспільства, може сприяти реалізації прав людини через неурядові організації. Можна виділити два основні напрямки діяльності юристів через неурядові організації:

- 1) *сприяння реалізації прав учасників відповідної організації;*

2) *сприяння реалізації прав людини в цілому.* Також діяльність неурядових організацій, учасниками яких є юристи, може бути спрямована не на конкретні дії з реалізації прав людини, а на правове виховання, підвищення рівня правосвідомості індивідів, утвердження прав як цінностей у свідомості людей. Деякі з громадських об'єднань мають за основну мету діяльності допомогу у реалізації та захисті прав осіб (правозахисні організації).

Правозахисні організації — це ті громадські об'єднання, діяльність яких спрямована безпосередньо на утвердження й захист прав людини, відновлення та попередження порушення прав, контроль за їх дотриманням державою, а також поширення інформації про права людини, правове виховання. Окрім того, ці організації провадять *аналітичну діяльність в сфері прав людини*, таку як підготовка незалежних доповідей, статистичних даних, пропозицій до законодавства. Представник правозахисної організації – найбільш незалежний, і у той же час „вразливий” юрист, тому що він протистоїть силі та впливовості держави в особі її органів і посадових осіб. Він є уособленням громадянського суспільства, людиною, ціннісні установки якої щодо прав особи превалюють над іншими міркуваннями (користь, страх, байдужість). В Україні діють такі впливові правозахисні організації як Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка, Інститут громадянського суспільства та ін.

Особливе місце у громадянському суспільстві займають професійні об'єднання юристів. *Такі об'єднання можуть бути загальнопрофесійними (ті, в яких можуть брати участь будь-які юристи) та спеціальнопрофесійними (ті, в яких можуть брати участь юристи, що займаються певним видом юридичної діяльності).*

Одним з найдавніших *загальнопрофесійних* об'єднань юристів є **Союз юристів України**, всеукраїнське громадське об'єднання, засноване 15.05.1991 р. Установчим з'їздом Спілки юристів України. Відповідно до ст. 3 статуту Союзу юристів України, зареєстрованого Міністерством юстиції України 28.06.1991 р., свідоцтво № 97, головна мета Союзу - сприяння юристам України в задоволенні і захисті своїх професійних та соціальних інтересів, розвитку їх громадської активності, участі в розробці і реалізації державної правової політики. Союз юристів України відкритий для всіх юристів України, незалежно від їх політичних поглядів, фахової спеціалізації, відомчої належності та форми власності підприємств, установ і організацій, в яких вони працюють, а також для

колишніх юридичних працівників і тих хто здобуває юридичну професію. У складі Союзу майже 170 тисяч індивідуальних та більше 100 колективних членів. Регіональні організації створені у всіх областях країни, АР Крим, містах Києві та Севастополі. Союз є одним із засновників Світового Конгресу українських юристів, інформаційного агенства „Уніан”, газети „Юридичний вісник України”. При Союзі діє Третейський суд. З 1997 року делегації Союзу беруть участь у роботі конгресів та конференцій Всесвітньої асоціації юристів (ВАЮ).

Асоціація правників України створена на підставі рішення Установчого з’їзду Асоціації від 30.11.2002 р., є всеукраїнською громадською неприбутковою організацією, яка створена на засадах професійної належності та об’єднує представників юридичної професії, науковців, політичних та суспільних діячів, інших осіб, участь яких в Асоціації визначається згідно з статутом, зареєстрована як юридична особа. Згідно із п. 2.1. статуту Асоціації, зареєстрованого Міністерством юстиції України 7.04.2003 р., свідоцтво № 1903, основною метою Асоціації є об’єднання правників для сприяння втіленню в життя принципу верховенства права в державному, суспільному та громадському житті, сприяння розбудові правової держави, сприяння розвитку правосвідомості суб’єктів права та розвитку юридичної професії, задоволення та захист прав та законних інтересів членів Асоціації, а також сприяння їх неформальному спілкуванню. Членами Асоціації можуть бути громадяни України, які мають вищу юридичну освіту. Кандидатами у члени Асоціації можуть бути громадяни України, які навчаються за фахом правника у вищих навчальних закладах.

Світовий Конгрес українських юристів – міжнародна неурядова громадська організація, до якої входять об’єднання українських юристів, що діють у межах України, та об’єднання правників українського походження з багатьох країн світу, а також окремі особи — українські юристи, які живуть і працюють за кордоном. Заснована 22.10.1992 р. на установчих зборах, скликаних за ініціативою Союзу юристів України, Асоціація українських правників та Спілки адвокатів України. Засновниками є об’єднання українських юристів Австралії, Аргентини, Великобританії, Канади, Франції, Польщі, США, Росії та України. Головною метою Конгресу є встановлення постійних, контактів на міжнародному рівні між українськими правничими організаціями і окремими юристами в Україні та правничими організаціями інших країн світу.

До основних *спеціальнопрофесійних* об'єднань юристів належать такі:

Спілка адвокатів України – всеукраїнська громадська організація, створена на підставі рішення Установчого з'їзду Спілки адвокатів України від 22.09.1990 року. Спілка є неприбутковою, добровільною, професійною, незалежною, самоврядною всеукраїнською організацією адвокатів України, яка діє на засадах рівноправності та професійної незалежності її членів. Відповідно до п. 2 статуту Спілки, затверджено Установчим з'їздом Спілки адвокатів України 22.09.1990 р. і прийнятого у новій редакції VII Звітно-виборним З'їздом Спілки адвокатів України 19.11.2011 р., метою діяльності Спілки є об'єднання зусиль адвокатів України у сприянні формуванню демократичної правової держави; сприяння реформуванню українського законодавства та його гармонізації із законодавством Європейського Союзу; підвищення рівня захисту та надання правової допомоги фізичним і юридичним особам, у тому числі іноземним; підвищення ролі і авторитету адвокатури у суспільстві; вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адвокатури; сприяння досягненню адвокатурою повної самостійності і самоврядування; сприяння професійному розвитку адвокатів, вдосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації адвокатів та поширенню правил адвокатської етики; захисту прав і законних інтересів членів Спілки, сприяння зміцненню існуючих правових норм щодо захисту прав та забезпечення гарантій адвокатів; поширення історичних традицій української адвокатури; сприяння розвитку і поглибленню міжнародних зв'язків адвокатів; організації дозвілля та спорту адвокатів. Спілка має свої територіальні відділення в усіх областях України. Спілка адвокатів України є спосерігачем при Раді адвокатур та правничих товариств Європи – *Conseil des Barreaux europeens* (ССВЕ) та членом Міжнародної адвокатської асоціації (ІВА).

Новим Законом України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” від 05.07.2012 р. № 5076-VI передбачено створення Національної асоціації адвокатів України – недержавної некомерційної професійної організації, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. З моменту державної реєстрації Національної асоціації адвокатів України її членами стають всі особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Інші особи стають членами Національної асоціації адвокатів України з моменту складення присяги адвоката України.

Українська нотаріальна палата – всеукраїнська громадська організація, створена Установчою конференцією нотаріусів України 22.04.1993 р. Членами Палати є близько 4000 державних і приватних нотаріусів. У всіх областях створені регіональні відділення, в окремих регіонах колективними членами палати є об'єднання нотаріусів. Відповідно до п. 1.2 статуту організації, зареєстрованого Міністерством юстиції України 08.06.1993 р., свідоцтво № 467, основна мета діяльності Української нотаріальної палати – об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для задоволення та захисту їх законних професійних, соціальних та інших спільних інтересів, сприяння підвищенню їх професійного рівня, вдосконаленню правової допомоги, що надається органами нотаріату громадянам, підприємствам і організаціям, охороні їх інтересів при заподіянні шкоди внаслідок незаконних дій нотаріусів. Палата є колективним членом Союзу юристів України (з грудня 2000 р.), спостерігачем Міжнародного союзу латинського нотаріату (з 1998 р.). 13.05.2011 р. на розширеному засіданні Ради Української нотаріальної палати було прийнято рішення про створення при УНП ТОВ «Інститут підвищення кваліфікації працівників органів нотаріату».

Асоціація суддів України – всеукраїнська громадська професійна (корпоративна) організація, що була створена 2.08.2001 р. на установчій конференції Асоціації суддів України. Асоціація позапартійна та не є організацією політичного або профспілкового характеру, є юридичною особою, На сьогодні кількість її членів сягає близько 1500 осіб. До складу Асоціації входять регіональні Асоціації та місцеві осередки. Відповідно до п. 2.1 статуту Асоціації, зареєстрованого Міністерством юстиції України 27.03.2002 р., свідоцтво № 1772 (Зміни та доповнення затверджені заїздом Всеукраїнської незалежної суддівської асоціації станом на 17.03. 2007 р.), Асоціація створена з метою сприяння становленню громадянського суспільства в Україні, розвитку демократичного законодавства та правосуддя, підвищенню авторитету судової влади та зміцненню незалежності суддів, розвитку правової теорії та юридичної просвіти, підвищенню професійної кваліфікації суддів та організації обміну досвідом із суддями інших країн, задоволенню інформаційних, культурно-просвітницьких та інших потреб працівників суддівського корпусу та захисту спільних інтересів своїх членів. Членами Асоціації можуть бути громадяни України, які є діючими суддями чи суддями у відставці, що визнають мету Асоціації та сприяють реалізації її завдань. Асоціація може мати почесних

членів, які не є суддями України, але зробили вагомий внесок у справу розбудови судової гілки влади та Асоціації. 9.09.2011 р. Асоціація суддів України стала повноправним членом Міжнародної асоціації суддів..

Українська асоціація прокурорів – всеукраїнська громадська організація, створена Загальними зборами учасників 20.01.2005 р. Згідно з п. 2.1 статуту Асоціації, зареєстрованого Міністерством юстиції 15.03.2005 р., свідоцтво №2216, метою Асоціації є захист законних прав та інтересів своїх членів, які працювали чи працюють в органах прокуратури України та активна підтримка авторитету та позитивного іміджу прокуратури і прокурорів в Україні і за її межами; сприяння здійсненню завдань прокуратури, як органу, діяльність якого спрямована на утвердження верховенства права, зміцнення правопорядку. На сьогодні її членами є близько 2000 діючих прокурорських представників і майже 1500 пенсіонерів та ветеранів органів прокуратури. 22.03.2005 р. Українська асоціація прокурорів прийнята як організаційний учасник до складу Міжнародної Асоціації Прокурорів.

Отже, юрист бере участь у громадських об'єднаннях (неурядових організаціях) як з метою захисту прав інших людини, так і для реалізації своїх прав, задоволення особистих та професійних інтересів. Якщо у державі нерозвинутий такий елемент громадянського суспільства, як неурядові організації, це ускладнює контроль за державною владою з боку громадськості і може призвести до систематичного порушення прав людини.

4. Надання юристами безоплатної правової допомоги

Інститут правової допомоги є важливою гарантією забезпечення доступності правосуддя та ефективної реалізації прав людини в цілому.

Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI дозволило Україні отримати правову базу та інституціональний механізм для реалізації закріпленого ст. 59 Конституції України **права кожного на правову допомогу**, зокрема, у випадках, коли вона відповідно до закону повинна надаватись **безоплатно**. Відповідні зобов'язання було взято Україною за низкою міжнародних договорів. Йдеться, зокрема, про Конвенцією про захист прав людини і

основоположних свобод 1950 р. та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., які встановлюють зобов'язання для держав-учасниць надавати безоплатну та кваліфіковану правову допомогу малозабезпеченим особам при обвинуваченні їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Прийнятий Закон передбачає надання *двох видів безоплатної правової допомоги – первинної та вторинної*.

Безоплатна первинна правова допомога охоплює: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім процесуальних); надання допомоги у забезпеченні доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги та медіації.

Отримати таку допомогу має право кожна особа, що перебуває під юрисдикцією України, тобто не лише громадяни України, а й іноземні громадяни, особи без громадянства, біженці, що знаходяться на території України.

Первинну правову допомогу надають усі органи виконавчої влади та місцевого самоврядування – з питань, що належать до їх компетенції, а також утворені відповідно до Закону органами місцевого самоврядування спеціалізовані установи та залучені ними фізичні і юридичні особи приватного права. Так, при місцевих державних адміністраціях, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, виконавчих органах районних, міських рад діють громадські приймальні з надання безоплатної правової допомоги, виїзні консультаційні пункти для надання правової допомоги громадянам віддалених районів сільської місцевості. Громадські приймальні створено при управліннях юстиції. Наказом Міністерства юстиції України від 21 вересня 2011 р. № 3047/5 затверджено *Порядок роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги*.

Суттєва роль у наданні безоплатної правової допомоги належить громадським організаціям. Так, в Україні за інформацією Міністерства юстиції України діють центри правової інформації та консультацій, які крім надання первинної правової допомоги, проводять правопросвітницькі заходи та інформаційні кампанії із захисту громадських інтересів.

Наданням первинної правової допомоги займаються також **юридичні клініки**, які створюються при юридичних університетах або при юридичних факультетах вищих

навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. У таких клініках студенти надають безкоштовні юридичні консультації особам, що не можуть собі дозволити звернутися за платною юридичною допомогою. Діяльність юридичних клінік врегульовано наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 03.08.2006 р. «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України». Серед інших ефективно діють та надають консультації експериментальна навчальна лабораторія факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія», юридичні клініки Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та Національного університету «Одеська юридична академія», юридична клініка «Фенікс» Київського університету права НАН України.

Безоплатна вторинна правова допомога полягає у наданні таких правових послуг: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу, на відміну від первинної, мають лише окремі категорії осіб, визначені Законом, з урахуванням двох критеріїв – критерію малозабезпеченості та належності до тих категорій осіб, для яких законами вже закріплено право на безоплатну правову допомогу.

Безпосередньо надавати безоплатну вторинну правову допомогу мають **адвокати, відібрані на конкурсній основі** відповідно до Порядку і умов проведення конкурсу та вимог до професійного рівня адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1362. Конкурс полягає у перевірці теоретичних знань, практичних навичок і умінь претендента у різних галузях законодавства, досвіду з надання правової допомоги як захисника під час провадження дізнання, досудового слідства і розгляду кримінальних справ у суді, участі у розгляді справ про адміністративні правопорушення або як представника інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, вміння правильно використовувати теоретичні знання у практичній діяльності, зокрема щодо складення процесуальних документів.

За результатами конкурсу відбираються претенденти для включення їх до реєстрів адвокатів, які надаватимуть безоплатну вторинну правову допомогу. Залежно від форми співробітництва – на постійній основі чи на тимчасовій основі (за окремими справами) – всі адвокати поділяються на тих, хто надає безоплатну правову допомогу на постійній основі за контрактом, та тих, хто надає таку допомогу на тимчасовій основі на підставі договору. Примірні форми контрактів та договорів, а також порядок і умови їх укладення встановлені Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі» від 11.01. 2012 р. № 8.

Якість надання безоплатної правової допомоги оцінюється за такими критеріями як результативність, своєчасність, доступність, зручність, відкритість, повага до особи, професійність та конфіденційність. Для комплексного оцінювання якості діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги проводиться незалежний моніторинг. 25 травня 2012 р. вперше в Україні відбувся *Всеукраїнський день безоплатної правової допомоги*.

Фільм, рекомендований до перегляду:

«Ерін Брокович» (англ. Erin Brockovich), 2000 р., 132 хв.